

Julius

KELI PRAEITIES NUTIKIMAI

Kartą esu jau rašęs apie Julijų Kaupą – „Coppelius“, *Metmenys*, nr. 21, 1971 (pakartota mano knygoje *Žodžiai ir žmonės*. Vilnius: Vaga, 1997). Tačiau tai buvo daugiau literatūrinė improvizacija negu atsiminimai. O neseniai pasirodžiusi L. Tidikytės monografija *Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba* (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004) paskatino ir vėl brūkštelti keletą žodžių – šį sykį kai ką konkretesnio, – kiek išvis įmanoma rašyti arba šnekėti apie Julijų „konkrečiai“.*

Keista. Taip ir neatsimenu, kada ir kur mudu pirmą kartą susitikom ir pasipažinom. Ne tik neatsimenu, bet turbūt ir nežinau. O gal ir ne taip jau keista. Su Julium dažnai daug kas būdavo miglota, tik nuspėjama. Tačiau tikrai žinau, kad susipažinom ne DP gadinėje Vokietijoje, bet jau Amerikoje. Kažkur, kažkada. Įsivaizduoju, šyptelėjo jis, ištiesė ranką ir tarė: Kaupas. Julius. Malonu susipažinti.

Šiaip ar taip, mudu ėmėm artimai bendrauti ir susibičiuliavom apie 1955-uosius. (Prieš 50 metų? Nejaugi?) Paimtas kaip gydytojas į kariuomenę, Julius atsidūrė tarnauti Pensylvanijoje, Valley Forge karinės ligoninės psichiatrijos skyriuje, netoli Philadelphijos. O aš tuo metu gyvenau Philadelphijoje ir krapščiausi prie disertacijos tenykščiaje Pensylvanijos universitete.

Iš karto tenka pasakyti: bendravimas su Julium dažnai būdavo gana neįprastas, nekasdieniškas. Kartais, atrodo, net nežinojai, ar čia tikrovė, ar išmislas – ištikdavo keisti nutikimai bei nuotyčiai.

Mėgdavo Julius pas mus apsilankyti. Atvažiudavo dažniausiai savaitgaliais, pavakare. Visada vienas. Užkopdavo labai siaurais ir stačiais laiptais į mūsų varganą butą – ir beveik visuomet tos pačios apeigos: tuoj pat be jokių ceremonijų puola raustis po virtuvės stalčius. Ko? Ieško saldumynų. (Ilgą laiką buvo neaišku, kodėl?) Paskui apžiūri mano žmoną: kokia tu, Danute, sulysus (ačiū Die-

vui, apkūnumu jai niekad skūstis nereikėjo), reikia tave atšert, – ir ima traukti iš kišenių visokius visokiausius vitaminus. Danutė šypteli, padėkoja, sumeta, Juliumi nematant, juos visus į stalčių (o vėliau išmeta) ir sėdam tada šnekoms, rimtoms ir nerimtoms – nuo literatūros bei visokeriopos kultūros iki chaltūros, apie kasdienybę ir tariamos tremties tariamus vargus, kartais griebiamės net ir politikos bei tarptautinio masto „problemų“ – žodžiu, šnekam, plepam apie viską ir apie nieką. O to nieko – tiek daug. Taip ir išsėdim iki išnakčių. Danutė jau seniai „atsilabanaktinus“ miega. Na, mudu dar ir stikliuką pakilnojam. (Tarp kitko, Julius pijokas nebuvo, tačiau čerkos nesikratė, ypač saldžios.)

Išskirtinai įsiminė vienas toks apsilankymas. Tą kartą mudu turėjom konkretų reikalą – ruošėm *Literatūros lankams* anketą (ji buvo eventualiai ten išspausdinta – nr.8, 1959). Tad štai darbuojamės ir staiga, žiūriu, Julius – nei iš šio, nei iš to – tartum užmigo. Sumišęs kalbinu, tačiau jis visiškai nereaguoja. Pašaukiau Danutę, sakau, žiūrėk, kas čia dedas. Abudu išsigandom, nežinom, ką daryti. Tačiau Julius netrukus atsigavo, apsidairė ir šyptelėjo – lyg niekur nieko. Ar tau kas negerai? – klausiu. O jis numojo ranka ir numykė: Nieko, sako, man kartais taip nutinka. Ką gi, toliau darbuojamės. Pagaliau užbaigę darbą aplaistom stikliuku. Laikas namo, sako Julius. Tačiau jis jau pernelyg išilęs, be to, jau ne tik po vidurnakčio,

* Skaityta iš įrašo juostoje Juliumi Kaupui skirtame seminare Lietuvių išėivijos institute Kaune 2005 m. gegužės 6 d.

Julius Kaupas 1936 metais

bet ir visai pašlijęs oras. Žinai, sakau, geriau nakvok. Bet jis – ne, turįs važiuot. Nepadėjo jokie įtikinėjimai. Užsispyrė, ir tiek. Ką gi, padėjau jam nulipti laiptais ir išlydėjau suneimęs namo. Net ir gult nesinorėjo, o atsigulus nesisekė užmigti. Po kelių valandų neištvėręs paskambinau jam į namus. Atsiliepė žmona Dalia. Ar grįžo Julius? – klausiu. Grįžo, sako, jau lovoj. Atsidusau. Tačiau taip ir liko neramu: kas ten buvo jį ištikę?

Lankėmės kartą ir mes pas Kaupus. Atvažiavo Julius mudviejų parsivežti. (Tada mes dar nebuvom motorizuoti.) Pasisvečiavom, ir Julius sako: Važiuojam pasidairyti po laukus, – gražios apylinkės. (Jos iš tiesų tokios ir buvo.) Traukiam siauroku, vingiuotu dviejų krypčių keliuku, kone jo viduriu. Juliaus viena ranka už vairo, o kita ima kimštis pypkę. Staiga atmauna iš priekio automobilis – išvydęs mus, metasi į

dešinę, Julius taip pat, praskuta vienas pro kitą turbūt vos per sprindį ir tuoj pat abu, mynę ant stabdžių, sustoja. Iššoka iš to automobilio, nei motoro neišjungęs, kažkoks pilietis, atbėga išraudęs rėkdamas prie Juliaus ir ima jį plūsti: Tu, šioks ir anoks! Are you crazy! Išlipa ir Julius. O anas tebešaukia: What's the matter with you! You want us all killed? Julius stovi, atsirėmęs į automobilį, kremta nagus, šypsosi ir tyli. Pilietis, dar labiau įsiutęs, draskosi, atrodo, apopleksiją gaus. Julius tebetyli. Mes, keliauninkai, sėdim ausis suglaudę ir žvalgomės vienas į kitą: kažį kuo čia viskas baigsis? Pagaliau amerikonas nebeatlaiko, mato, jog nieko nepeš, – pažvelgęs dangopi, skėsteli desperatiškai rankomis, šoka į automobilį ir nudumia. Sėda ir Julius už vairo – baigia kimštis pypkę, užsidega, ir toliau važiuojam: Tik pažiūrėkit, sako, ar ne gražūs vaizdeliai?

Taigi, vaizdeliai. Grįžus namo, dar ilgą laiką neišejo iš galvos ne gamtos grožybės, bet tasai nuotykis ir Juliaus šoferiavimas.

Kas to nežino: Julius buvo apskritai visokių „grožybių“, tad ir kūrybinių, mylėtojas – ne tik, savaime aišku, literatas, bet ir kitų menų – teatro, filmo, muzikos ir ypač dailės entuziastas. Studijavo tapybą, buvo, galima sakyti, kone „pusė“ dailininko. Tiesa, kartais ta jo dailininkystė pasireiškė gana neįprastais būdais.

Nuvažiavom mudu kartą į Baltimorę pas Nyką bene kažkuriais *Literatūros lankų* reikalais, na, ir šiaip pasižmonėti. Prisišnekėję kone iki paryčių, nuėjom gulti kažkur į palėpę. O ten pasieniais krūvos baigtų ir nebaigtų paveikslų, vienas kitas pakabintas ant sienos, pakampiais dažų skardinės, teptukai. Pasirodo, ten būta Nykos žmonos Sandros studijos. Suvirtom pervargę ir jau miegosim. Žiūriu, Julius lipa iš lovos: Tai ir aš čia, sako, pasidarbuosiu, kitaip tariant, kūrybiškai išsiliesiu. Kaip? – klausiu. Kur? – Ant sienos. – Tiesiai ant sienos? – O kodėl ne? – nustemba Julius ir jau imasi dažų ir teptuko. – Įkvėpimui, žinoma, sunku atsispirti, sakau jam susirūpinęs, bet gal šį sykį susilaikyk, – kažki kaip reaguos šeimininkai, išvydę tokią tavo kūrybą. – O, jiedu meniškios dūšios tautiečiai... – Nei kiek neabejoju, bandau įtikinti, bet tu gal vis dėlto geriau griūk į lovą, – dėl šventos ramybės. Be to, sakau, laikas mudviem bent šiek tiek numigti, – pakilus netrukus reikės traukti namo. Julius, atrodo, ima dvejoti – palūkuriuoja, pasvarsto... – Na ką gi... – atsidūsta ir krinta į lovą. Pasirodo, be reikalo tvardžiau jo įkvėpimą, – netrukus, girdžiu, jis jau knarkia.

Norint tapyti, ne pro šalį, žinoma, susipažinti ir su kitų tapyba, ypač meistrų. Tad nenuostabu, jog Julius mėgdavo lankyti meno muziejuose – ne tik vietiniuose, bet ir tolimesniuose. Užsigėidė kartą važiuot į kažkokią parodą New Yorke. O kad būtų linksniau, pakvietė ir mane kartu su tada taip pat Philadelphiaje gyvenusiu profesorium Jonu Puzinu. Nebuvau ypatingai entuziastingas, tačiau nelengva būdavo Juliiui atsispirti. Be to, sakoma, čigonas dėl kompanijos pasikorė. O kompanija neabejotinai maloni – ne tik Julius, bet ir mudviejų bendras bičiulis Puzinas. Tad – važiuojam. Ir nuvažiuom. Pasistatė Julius automobilį – ir prasidėjo. Šoko

jis iš automobilio tartum Puzino ir manęs ten išvis nebūtų, kone bėgte į muziejų, pro duris ir traukia tiesiai nesidairydamas ilgu koridorium, o mudu nustebę susižvalgydami jam iš paskos. Baigėsi koridorius, Julius pro kitas duris, lauk iš muziejaus, vėl į automobilį, tad ir mudu. Ir važiuojam – namo. Julius nei žodžio, tylim ir mudu apstulbę. Pagaliau prabilo ir numykė: Neimkit į galvą, o muziejus neprapuls. – Ką gi, tai, žinoma, šventa teisybė.

Tai ir vėl: kas čia atsitiko? Tik vėliau, – neatsimenu nei kada, nei kaip, – sužinojau: Julius serga cukralige, tinkamai neprisižiūrint ištinka jį priepuoliai – kartais sunkesni, kartais lengvesni.

Kitą sykį keliavom mudu, ačiū Dievui, ne automobiliu, o traukiniu. Pakvietė kultūringi tautiečiai paskaitoms į Bostoną. Sutarėm susitikti Philadelphiajos geležinkelio stoty. Atsiradau ten pirmas. Laukiu Juliaus, jo kaip nėra, taip nėra, o jau netrukus laikas išvažiuoti. Ėmiau nerimauti. Pagaliau, žiūriu, ateina. Išvydau ir savo akimis netikiu: atžygiuoja Julius – uniformuotas, amerikiečių armijos karininkas! Kurių velnių čia tau ta uniforma? – klausiu. Kaip kariškiui mažiau reikėsia mokėti už bilietą, – mirktelėjęs atsako. Žiūrėk, koks praktiškas, šiaip jau nepaktiškas Julius, pagalvojau. Tačiau tai dar ne viskas. Akivaizdu, jog ta jo garbinga uniforma jau seniai, labai seniai prosą mačiusi. Žmonės žvilgčioja į Juliių... Na, bet ką gi, vis tiek karininkas – kapitonas (o gal jau majoras? – neatsimenu), – antpečiai neabejotinas įrodymas. Sėdam į traukinį ir bildam Bostono link. Julius sėdi atsilapojęs ir, kaip paprastai, laiks nuo laiko krimsteli nagus. O taip jau nutiko, kad tuo pačiu traukiniu važiavo būrys kareivėlių, kurie kažkodėl vis vaikščiojo per vagonus iš vieno traukinio galo į kitą. Tai va eina keliese pro mus, išvydę kapitoną Juliių kone apstulbsta (narsesni dar ir šypteli), atiduoda pagarbą, kai kurie net stabteli išsižioję, ir nueina kraipydami galvas. Vienas kitas, atrodo, net specialiai grįžta pasitikrinti, ar tikrai matė, ką matė. O Julius vis pagarbiai atsako savo pagarba į pagarbą. Kartą net ir aš neatsilaikiau nepagarbinęs.

Taip ir atvažiuom mudu – karininkas ir eilinis civilis – į Bostoną. Šiaip be jokių nuotykių.

Keliaut Julius mėgdavo, dažnai kviečiamas su paskaita arba į literatūros vakarus, o dar dažniau ir nekviečiamas. Išgirdo apie kažkokį kažkur „parengimą“ ir užsidega: Žiūrėk, sako, ten turėtų būt įdomu, – važiuojam. Eik, sakau, ko čia trenktis į kažkokių tolimus pasviečius, į kažkokį kermošių, – apsieis ir be mūsų. O jis – ima ir traukia vienas. Mėgo pasibastyt po svieta, pasižmonėti. Atsimenu, rodos, vos prieš keliolika mėnesių buvo pirkęs naują automobilį, o, žiūriu, nuvažinėta jau apie 40 000 mylių. Taigi, tenka pasivažinėti, – šyptelėjo Julius. Reikia stebėtis, kaip jo tose kelionėse neištiko nelaimė, turint galvoje pernelyg nerūpestingą vairavimą ir ypač jo ligą, – bent man neteko apie tai girdėti. Matyt, buvo gimęs po laimingą žvaigždę.

Deja, kartą toji žvaigždė ėmė ir užgeso. Mirtis – ta Nuožmioji Dama – vis tiek pasigriebė Julijų netikėtai ir kur kas per anksti. Tenka pripažinti, ne be jo, nors ir nesąmoningos, pagalbos. Nieko čia nebūtų padėjęs net ir nuostabusis daktaras Kripštukas.

Nesu tikras, – Algimantas (Mackus), kurio namuose Julius mirė, ar Nyka – paskambino man tą nelemtą dieną: nebėra Juliaus. Nenorėjau tikėti. Bet labiausiai netikime kaip tik tu, kuo ypač nenorime tikėti.

Važiuoju į laidotuves keturiose – Aldona Aistienė, Nyka, Vincas Trumpa ir aš – ir, kaip aname Aisčio eilėraštyje, „keturiose tasyk svars-tė[m], – / kaip gyvenimas trapus“. Važiuoju Vinco automobiliu, jo „pakrikštyta“ Blusa, tad jis ir vairavo. Vėlyva žiema, pabjūręs oras, o kelionė tolima – iš Washingtono į Detroito priemiesčius. Ir kone visą laiką lijo – ne kibrais, bet lijo, kartais šlapdriba. Atrodė, pati gamta Julijų apraudojo. Kažkodėl įsikalėm į galvą, kad, girdi, kai pasieksim Toledo, ponija Natūra ateis į protą. Bet kur tau – štai jau ir Toledo, o lietus dar labiau prapliupo. Visą kelionę vairavęs, Vincas pervargo – iškišęs pro langą ranką semia sauja lietuų ir teškia sau ant veido, – gal atsigaus. Pagaliau vargais negalais atsidūrėm kažkur prie Detroito – jau po vidurnakčio, rūkas... – ir paklydom. Taip ir pavėlavom į šermenis.

Julius Kaupas su šeima

Nuotraukos iš Maironio
lietuvių literatūros muziejaus

Iš ryto – laidotuvės. Stovim kapuose prie duobės, – Juliaus iš tiesų nebėra. Ir pasijutau taip nejaukiai, kad nebeišlaikiau – nubėgau toliau, atsiremiau į medį ir ėmiau ožius lupti. Atėjo Henrikas (Nagys), permetė man per petį ranką, guodžia... Atsigavau. O kur dėšies neatsigavęs?

Rodos, klaidžioju naktį grįžęs namo po Kauną – ak, ta nostalgija – ir štai matau, kaip iš paslaptinių Perkūno namų rūsių išeina dr. Kripštukas, pamatęs mane kilsteli mandagiai skrybėlę, paėjęs atsisuka, pamoja ranka ir šypteli. Dar kartą pažvelgiu... Ne, ne – tai ne dr. Kripštukas, o Julius – galiu prisiekti – Julius! Vos spėju šūktelti „Palauk!..“ – ir jo jau nebėra – dingio tarytum pasakoj.